

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Мічурін Євген Олександрович

УДК 347.2

**ОБМЕЖЕННЯ МАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ
(ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ - 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України.

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії Правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
Луць Володимир Васильович,
Академія муніципального управління,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін (м. Київ).

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент
Академії Правових наук України
Жилінкова Ірина Володимирівна,
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, професор кафедри
цивільного права (м. Харків);

доктор юридичних наук, професор
Кисіль Василь Іванович,
Інститут міжнародних відносин Київського
Національного університету імені Тараса
Шевченка, професор кафедри міжнародного
приватного і митного права (м. Київ);

доктор юридичних наук, професор
Стефанчук Руслан Олексійович,
Хмельницький університет управління і
права, проректор з наукової роботи
(м. Хмельницький).

Захист відбудеться «20» жовтня 2009 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.06 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий « » вересня 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор юридичних наук

Т.В.Боднар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми обумовлена необхідністю дотримання прав людини, серед яких майнові права є одними з найсуттєвіших, адже ст. 3 Конституції України встановила, що права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Незважаючи на наявність різноманітних прав фізичних осіб щодо набуття права власності, укладення договорів, участі в позадоговірних зобов'язаннях, спадкових та інших майнових відносинах, існують сприйняті українським правом теорії соціальної функції власності, служіння права, поряд із задоволенням приватного інтересу, суспільному благу. Втім, ретельно та комплексно ці проблеми в українській цивілістиці ще не досліджувались попри необхідність при правовому регулюванні майнових відносин враховувати загальнотеоретичні засади встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб, їхню правову природу. Невизначеними були категоріальний апарат, місце обмежень в механізмі правового регулювання, ідеї їх встановлення, особливості окремих із них, підходи до ефективності їхньої дії.

Необхідність глибокого наукового пошуку задля розв'язання кола зазначених питань пояснюється передусім потребою охорони прав фізичних осіб при встановленні відповідних обмежень. Адже довільне й необгрунтоване встановлення таких обмежень суперечить основам правової держави, стає на заваді задоволенню приватного інтересу уповноваженої особи. Тим часом виважені, науково обгрунтовані і закріплені у законодавстві обмеження майнових прав фізичних осіб зможуть стати на заваді перетворенню суб'єктивного права на свавілля, дозволити враховувати суспільні інтереси, сприятимуть збалансуванню майнових прав усіх суб'єктів цивільного права.

Відсутність цілісного дослідження попри висвітлення окремими ученими деяких аспектів обмежень майнових прав фізичних осіб веде до невизначеності теоретико-методологічної бази, суперечливої правозастосовної практики щодо таких обмежень. Дослідження у цьому напрямку не розкривають всіх наявних проблем, втім окремі з них були висвітлені в таких працях: «К учению о легальных ограничениях права собственности на недвижимость в России» (В. І. Курдиновський, 1899), «Пределы осуществления права личной собственности» (Д. В. Дукальський, 1972), «Пределы осуществления гражданских прав» (В. П. Грибанов, 1992), «Стимулы и ограничения в праве» (О. В. Малько, 1993), «Ограничения права собственности» (В. П. Камишанський, 2000), «Речово-правові обмеження права приватної власності за стародавнім римським та сучасним цивільним правом України» (О. О. Михайленко, 2003), «Ограничения права собственности на жилые помещения»

(О. Н. Кудрявцева, 2003), «Право собственности: вопросы неприкосновенности и ограничений» (И. П. Куликова, 2003), «Ограничения права собственности: проблемы публичных и частных интересов» (Т. А. Мечетина, 2003), «Право собственности граждан на жилое помещение: вопросы ограничений» (В. С. Пономарев, 2003), «Правовые ограничения в предпринимательской деятельности гражданина (физического лица), действующего без образования юридического лица» (В. М. Оськін, 2003), «Ограничения права собственности на земельные участки» (Т. Б. Станкевич, 2003), «Право муниципальной собственности и его ограничения» (В.П.Куликова, 2003), «Ограничения и обременения права собственности» (В. А. Мікрюков, 2004), «Ограничения в российском праве: проблемы теории и практики» (І. М. Приходько, 2005), «Межі та обмеження права власності» (О. В. Розгон, 2005), «Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав» (М. О. Стефанчук, 2006), «Проблемы ограничений прав и свобод граждан в условиях специальных правовых режимов» (С. В. Пчелінцев, 2006), «Ограничения и обременения права собственности» (А. О. Савельев, 2007), «Конституционно-правовой механизм ограничения прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации» (А. В. Ашихміна, 2009).

Перед цивілістичною наукою постала нагальна потреба створення цілісної концепції обмежень майнових прав фізичних осіб. Необхідно сформулювати ефективний механізм таких обмежень, що буде здатний забезпечити баланс інтересів фізичних осіб і протиставлених їм інтересів інших уповноважених осіб, суспільства, держави, який би ґрунтувався на дотриманні прав людини та правових засадах.

Теоретичне дослідження проблем обмежень майнових прав фізичних осіб дозволить розвинути новий напрямок цивілістичної науки, що дасть можливість узгоджувати різні інститути цивілістики з огляду на правообмежувальні конструкції. Це сприятиме належному правовому регулюванню й охороні майнових прав фізичних осіб.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертаційного дослідження перезатверджена вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України (протокол № 6 від 30 червня 2006 року). Дослідження виконано відповідно до програми «Методологічні засади приватного права» (номер державної реєстрації 0103U003101), теми відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України «Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав».

Мета і завдання дослідження.

Метою дослідження є розробка на основі наукового аналізу концептуальних теоретичних положень про обмеження майнових прав фізичних осіб, виявлення їх цивільно-правової сутності, характеристика та визначення напрямків вдосконалення.

Завданнями цього дослідження, що сприяють досягненню поставленої мети, є такі:

- з'ясувати загальнотеоретичні засади обмежень майнових прав фізичних осіб;
- визначити охоронну функцію обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання цивільних відносин;
- з'ясувати роль обмежень майнових прав фізичних осіб у збалансуванні прав різних осіб у державно організованому суспільстві;
- сформувати категоріальний апарат обмежень майнових прав фізичних осіб;
- знайти співвідношення обмежень майнових прав фізичних осіб з іншими правовими категоріями;
- виявити правову природу обмежень майнових прав фізичних осіб;
- визначити місце обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання;
- з'ясувати передумови виникнення обмежень майнових прав фізичних осіб;
- визначити пріоритети, заради яких встановлюються обмеження майнових прав фізичних осіб;
- виявити основоположні ідеї встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб;
- встановити види обмежень майнових прав фізичних осіб, з'ясувати їхні особливості;
- визначити та проаналізувати проблеми механізму правового регулювання щодо ефективності його дії відносно обмежень майнових прав фізичних осіб.

Об'єктом дослідження є правове регулювання та закономірності встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб, їх прояв у цивільно-правових відносинах.

Предмет дослідження становлять наукові ідеї, теорії, акти цивільного законодавства, судова практика, що стосуються обмежень майнових прав фізичних осіб, їхнього розвитку, категоріального апарату, зумовленості, підстав виникнення, основоположних ідей їх встановлення та особливостей окремих із них.

Методи дослідження. Відповідно до мети, завдань, предмету та об'єкту дослідження були використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Діалектичний та історичний методи використовувалися для дослідження розвитку обмежень майнових прав фізичних осіб, їх зумовленості, що дало змогу розглянути такі обмеження у розвитку та через причинно-наслідкові зв'язки, здійснити ретроспективний аналіз таких обмежень та дослідити проблеми їх ефективності, сформувані категоріальний апарат.

Формально-логічний метод був застосований для виявлення місця обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання та їх особливостей.

Системний метод використано при дослідженні взаємозв'язків обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання, взаємодії обмежень та санкцій, меж та обмежень, обмежень та обтяжень, при виявленні їх правової природи, у загальних підходах до розуміння сутності таких обмежень.

Догматичний метод дозволив проаналізувати зміст норм вітчизняного та зарубіжного законодавства, з'ясувати існуючі недоліки правового регулювання.

Спеціальні наукові методи використовувалися таким чином: порівняльно-правовий метод дозволив провести порівняння положень цивільного законодавства України та інших країн, а аналітичний метод – проаналізувати їх та виявити тенденції встановлення, можливість застосування щодо вітчизняного права.

Метод моделювання використовувався при формулюванні відповідних пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства України.

Теоретико-прогностичний метод дав можливість визначити перспективи розвитку обмежень майнових прав фізичних осіб та запропонувати їх впровадження в законодавство України.

Науково-теоретичну основу роботи становлять праці видатних філософів: Ф. Гегеля, Дж. Локка, К. Маркса, Ш. Монтеск'є, Ф. Енгельса, а також наукові здобутки теоретиків права, цивілістів, інших дослідників: М. М. Агаркова, С. С. Алексєєва, Б. С. Антимонова, М. І. Брагинського, Д. В. Бобрової, О. Г. Братко, В. В. Вітрянського, М. К. Галянтича, К. А. Граве, В. П. Грибанова, Д. М. Генкіна, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, Р. А. Дунаєва, Д. І. Дедова, О. С. Іоффе, Ю. Х. Калмикова, В. П. Камишанського, В. І. Курдиновського, Н. С. Кузнецової, О. О. Красавчикова, А. В. Кожаринової, О. М. Кудрявцевої, В. В. Луця, А. В. Луць, О. В. Малька, Р. А. Майданика, В. П. Маслова, Т. А. Мечетіної, О. О. Михайленко, В. А.

Мікрюкова, Д. І. Мейєра, М. С. Малєїна, І. Б. Новицького, В. А.
 Покровського, О. А. Підпригори, О. А. Пушкіна, О. В. Розгон, В. О.
 Рясенцева, Є. О. Суханова, Т. Б. Станкевич, М. О. Стефанчука, В. С.
 Толстого, Р. О. Халфіної, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченко, Г. Ф.
 Шершеневича, Р. Б. Шишки та інших.

Емпірична основа дослідження складається з теоретико-правових джерел. Зокрема, використано акти цивільного законодавства України та зарубіжжя (Російської Федерації, Німеччини, Франції, США, Латвії, Великої Британії, КНР та інших країн), практику Європейського суду з прав людини, міжнародно-правові акти, що стосуються обмежень майнових прав фізичних осіб та окремих їх аспектів: змісту, підстав виникнення, припинення, застосування тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наукових положеннях, висновках та пропозиціях, що згруповані за провідними напрямками дослідження, серед яких найбільш вагомими є такі:

Вперше:

— виявлено сутність механізму правового регулювання щодо обмежень майнових прав фізичних осіб, який являє собою засновану на правових принципах систему правових засобів: велінь, дозволів, заборон, що встановлені в нормах актів цивільного законодавства, та окремих індивідуальних установлень у актах застосування права, спрямованих на ускладнення здійснення суб'єктивних прав з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів;

— з'ясовано дію обмежень майнових прав фізичних осіб у нормі права, що полягає у визначенні правил поведінки, які ускладнюють здійснення цих прав через існуючі форми правового регулювання (заборону, дозвіл та припис), що усуває перешкоди для здійснення суб'єктивних прав іншими уповноваженими особами. При цьому обмеження стримують неналежну чи небажану для суспільства поведінку уповноваженої особи, яка не має заважати здійсненню прав іншими учасниками цивільних правовідносин;

— доведено, що дія обмежень майнових прав фізичних осіб в актах застосування права виявляється в тому, що правозастосовні органи на виконання правової норми, в якій міститься обмеження, сприяють впровадженню та результативній дії норми права через її застосування щодо конкретної ситуації, персоніфікованого об'єкта та суб'єкта правовідносин. Зокрема, рішення суду, прийняті згідно з законом, сприяють відновленню прав особи та впровадженню обмежень у правовідносини, що стимулює осіб до виконання приписів цивільного законодавства, якими встановлюються обмеження; акти інших державних органів та органів місцевого самоврядування сприяють додержанню обмежень у випадках, коли це прямо передбачено законом

(так, органи місцевого самоврядування надають дозвіл на проведення робіт щодо пам'яток історії та культури місцевого значення, їх купівлю чи перенесення);

— з'ясовано підходи до встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб у актах цивільного законодавства: а) за інститутами цивільного права, відповідно до чого в ЦК України встановлені обмеження права власності, договірних та недоговірних зобов'язань, спадкового права; б) через встановлення в законодавчих актах обмежень деяких майнових прав, коли визначаються загальні положення про обмеження (понятійний апарат, сфера застосування обмежень), потім – окремі обмеження, правила їхньої дії та застосування (наприклад, у Законі України «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обмежень»); в) через встановлення окремих обмежень без визначення загальних положень про них (наприклад, у Законах України «Про музеї та музейну справу», «Про правовий режим надзвичайного стану»);

— виявлено співвідношення обмежень майнових прав фізичних осіб та суб'єктивного цивільного права. Доведено, що такі обмеження є іманентно включеними у майнові права, які є різновидом суб'єктивних цивільних прав. При цьому обмеження майнових прав фізичних осіб виявляються в тих суб'єктивних цивільних правах, які здійснюються в існуючих межах, однак з урахуванням особливостей правовідносин через дію механізму правового регулювання, їх здійснення піддається додатковому ускладненню;

— сформульовано доктринальне поняття *обмежень майнових прав фізичних осіб* як системи цивільно-правових засобів, які втілюються в механізмі правового регулювання через правові норми, нормативні акти, акти застосування права та спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права для забезпечення суспільних інтересів чи прав інших уповноважених осіб;

— виявлено пріоритети, що мають враховуватися при встановленні обмежень майнових прав фізичних осіб у цивільному законодавстві та які спричиняють застосування обмежувальних заходів у механізмі правового регулювання. Вони поділяються на загальні, що стосуються всіх обмежень майнових прав, та окремі, що визначають обмеження деяких з цих прав, а саме:

1) загальні: охорона здоров'я, життя людини, навколишнього природного середовища, охорона основ конституційного ладу, забезпечення обороноздатності держави та її безпеки, суспільної моральності, прав та законних інтересів інших осіб;

2) окремі: а) щодо обмежень права власності: додержання соціальної функції власності; охорона прав, свобод та гідності громадян, інтересів суспільства; запобігання погіршенню властивостей окремих

речей (наприклад, земельних ділянок); охорона інтересів сусідів власника; б) щодо обмежень у договірному праві: забезпечення цивільного обороту, належного суб'єктного складу договірних відносин; охорона майнових прав «слабкої» сторони; додержання переважних прав учасників договірної процедури; в) щодо обмежень у недоговірних зобов'язаннях: усунення загрози життю та здоров'ю людини; перешкоджання знищенню, пошкодженню або привласненню чужого майна; справедливе визначення майнової компенсації за завдання шкоди з можливістю її зменшення через майновий стан особи, що спричинила шкоду та обставини спричинення шкоди; г) щодо обмежень у спадковому праві: належне визначення складу та обсягу спадщини; додержання вимог щодо оборотоздатності речей; належне визначення суб'єктного складу спадкових правовідносин, усунення «негідних» спадкоємців; охорона майнових прав членів сім'ї спадкодавця (передусім, неповнолітніх та непрацездатних) та інших визначених законом осіб; д) що є характерними за існування спеціальних правових режимів (так, у разі встановлення режиму надзвичайного стану спеціальними пріоритетами, які слід враховувати є необхідність забезпечення харчування та проживання постраждалого населення та підрозділів, що беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації);

— виявлено основоположні ідеї встановлення досліджуваних обмежень: пропорційність обмежень майнових прав фізичних осіб; обґрунтованість обмежень майнових прав фізичних осіб; правомірність обмежень майнових прав фізичних осіб та визначення їх законом; соціальна спрямованість обмежень. Ці ідеї дозволяють спрямовувати правове регулювання на додержання прав фізичних осіб та суспільних інтересів, сприяють обґрунтованості встановлення вказаних обмежень, що є загальною перешкодою для невиправданого втручання у права фізичних осіб;

— сформульовано положення, що обґрунтованість встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб полягає у додержанні: а) принципів права та основоположних ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб; б) передумов та пріоритетів, умов та правил, що визначають встановлення таких обмежень; в) загальних підходів та вимог до встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб згідно з нормами Конституції України та цивільного законодавства. Інший підхід може призвести до необґрунтованих обмежень майнових прав фізичних осіб та порушення балансу між ними та правами інших осіб і суспільства;

— визначено мету як результат, який намагаються отримати через встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб. Метою таких обмежень щодо норм права є *досягнення належної охорони майнових*

прав усіх уповноважених осіб та суспільних інтересів, оскільки ці норми мають передусім охоронювальний характер. У загальному сенсі дії механізму правового регулювання суспільних відносин метою встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб є забезпечення здійснення суб'єктивного цивільного права з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів. Із філософсько-правової точки зору метою обмежень майнових прав фізичних осіб є збалансування прав різних осіб з тим, щоб майнове право однієї особи не стикалося з правом іншої особи, інтересами суспільства та не виникало суперечок при їх здійсненні;

— доведено, що санкції та обмеження взаємодіють і пов'язані між собою у механізмі правового регулювання. Спільними їхніми рисами є те, що як обмеження майнових прав фізичних осіб, так і правові санкції спрямовані на охорону суб'єктивних прав інших осіб та суспільних інтересів. Проте обмеження майнових прав фізичних осіб, на відміну від санкцій, позбавлені функції покарання, що відрізняє їх одне від одного. Обмеження майнових прав фізичних осіб діють у механізмі правового регулювання через ускладнення здійснення права, а санкції передбачають покладення на особу майнової відповідальності. Взаємодія обмежень із санкціями полягає в тому, що норми, які містять обмеження майнових прав фізичних осіб, можуть забезпечуватися цивільно-правовими санкціями;

— зроблено висновок, що підвищення ефективності дії обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання залежить від: а) якості нормотворчості, відповідно до чого закон має чітко встановлювати коло прав та обов'язків суб'єктів, відносно яких встановлюються обмеження, особливості здійснення цих прав, визначати зміст обмежень; б) досягнення невідворотності дії закону щодо обмежень через акти застосування права при захисті порушених прав осіб у судах та впровадженні обмежень через дії інших правозастосовних органів; в) застосування засобів впливу на суспільні відносини через використання всіх форм правового регулювання у правовій нормі; г) встановлення санкцій за неправомірне обмеження майнових прав фізичних осіб; д) спрямованості на забезпечення здійснення суб'єктивного цивільного права з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів.

Удосконалено:

— теоретичні положення про співвідношення меж та обмежень здійснення суб'єктивних цивільних прав. Встановлено, що межі здійснення суб'єктивного права пов'язані з мірою можливості здійснення повноважень, які надані особі законом та існують завжди відносно будь-якого суб'єктивного права. Обмеження застосовуються в механізмі

правового регулювання як засіб стримування особи, що ускладнює можливості здійснення окремих суб'єктивних цивільних прав. Залежно від правового режиму, умов чи правил здійснення окремих цивільних прав, визначених законом, обмеження ускладнюють здійснення цивільних прав у певних межах;

— положення, згідно з яким передумовами встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб, що залишаються незмінними протягом усього періоду розвитку цивільного права з часів Стародавнього Риму, є необхідність дотримання прав інших уповноважених осіб та суспільні інтереси, заради яких встановлюються такі обмеження. Ці передумови є вихідними для формування пріоритетів, заради додержання яких встановлюються обмеження майнових прав фізичних осіб;

— підхід, що пріоритети встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб на загальному рівні обґрунтовуються суспільними чи приватними інтересами, які лежать в їх основі. Обумовлені цими пріоритетами обмеження встановлюються через правове регулювання суспільних відносин та діють через засоби правового регулювання, що ускладнюють здійснення майнових прав фізичних осіб у правовідносинах з їхньою участю;

— класифікацію обмежень майнових прав фізичних осіб, відповідно до чого такі обмеження виділені: а) за часом дії; б) ступенем індивідуальної визначеності; в) ступенем сформульованості; г) за інститутами цивільного права.

Доведено, що ключовою для дослідження вказаних обмежень в механізмі правового регулювання є їх класифікація за інститутами цивільного права, оскільки вона: 1) охоплює усі майнові відносини, що регулюються цивільним правом; 2) дозволяє чітко відокремити майнові цивільні відносини від особистих немайнових; 3) виражає специфіку цивільних правовідносин як щодо їх статички, так і щодо динаміки; 4) є оптимальною для правозастосування, оскільки відповідає системі цивільного законодавства;

— ідею про те, що ефективність норм про обмеження базується на юридичних та соціальних засобах. Завдяки першим обмеження встановлюються у нормативних актах. Соціальні та інформаційні засоби мають здатність впливати на правосвідомість осіб та спонукати їх до правомірної поведінки. Вдосконалення цих засобів у механізмі правового регулювання здатне позитивно вплинути на ефективність дії обмежень майнових прав фізичних осіб.

Дістали

подальший розвиток:

положення про те, що зміст суб'єктивного цивільного права, попри встановлення обмежень, продовжує містити можливості для особи діяти на власний розсуд, але в окремих правовідносинах через ускладнення

здійснення суб'єктивного права вона має діяти певним чином та відповідно коригувати свою поведінку. Отже, обмеження не впливають на зміст суб'єктивного цивільного права, однак ускладнюють можливості його здійснення;

— теза про те, що обмеження та сервітут діють у нерозривному взаємозв'язку, але *обмеження* виявляються щодо власника через правовий механізм, спрямований на його стримування від неправомірних дій щодо сервітуарія, а сервітут як речове *право* надає можливість сервітуарію користуватися чужим майном із певною метою;

— підхід про правову природу актів застосування права, які мають видаватися при впровадженні окремих обмежень майнових прав фізичних осіб. Такі акти розглядаються як «вторинні правові засоби», які виконують організаційні функції у забезпеченні правової активності суб'єктів при впровадженні окремих обмежень майнових прав фізичних осіб. Дія цих актів є необхідною перш за все там, де обмеження майнових прав фізичних осіб стосуються потреб та інтересів суспільства (наприклад, у заходах, спрямованих на охорону історичної спадщини);

— теоретичне положення про те, що ефективність дії механізму правового регулювання щодо обмежень майнових прав фізичних осіб залежить від врахування при їх встановленні основоположних ідей та пріоритетів, що їх зумовлюють, визначення мети правового регулювання та правових засобів її досягнення в цьому механізмі;

— підхід, що соціальна ефективність норм права, що вміщують обмеження майнових прав фізичних осіб, залежить від сприйняття таких норм фізичними особами, для чого необхідне їх виважене встановлення з огляду на пріоритетність прав фізичних осіб перед обмеженнями. Юридична ефективність норм права про обмеження залежить від застосування засобів правового регулювання, що ускладнюють здійснення суб'єктивного цивільного права, а також чіткого та належного правозастосування, яке сприяє впровадженню норм про обмеження у правовідносини;

— теоретичне положення, згідно з яким обмеження майнових прав фізичних осіб не є остаточно визначеними і можуть змінюватися залежно від розвитку суспільства та тих відносин, що в ньому склалися. У правовій державі при встановленні обмежень додержуються права людини, й останні є пріоритетними перед обмеженнями.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в подальшому розвитку теорії обмежень майнових прав фізичних осіб. Сформульовані положення й ідеї можуть бути використані у подальших теоретичних дослідженнях та при вдосконаленні цивільного законодавства.

Результати дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – завдяки сформульованим у роботі висновкам, пропозиціям та рекомендаціям, деякі з котрих мають постановочний чи дискусійний характер, для подальших загальнотеоретичних досліджень обмежень майнових прав фізичних осіб чи їх окремих аспектів;
- у правотворчій діяльності – сформульовані в роботі положення щодо цивільно-правових аспектів обмежень майнових прав фізичних осіб та окремі рекомендації з удосконалення чинного цивільного законодавства можуть стати основою для внесення відповідних змін до ЦК України та інших законодавчих актів, бути використані при розробці окремих законопроектів, що стосуються цих питань;
- у практиці правозастосування – використання одержаних результатів дослідження дасть змогу правильно розуміти та застосовувати норми, що встановлюють обмеження майнових прав фізичних осіб, у тому числі при підготовці постанов Пленуму Верховного Суду України щодо практики дотримання та застосування законодавства, яке містить положення про обмеження майнових прав фізичних осіб, дозволить забезпечити потреби судової практики та практичної діяльності загалом;
- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників з цивільного права, при підготовці навчальних курсів «Цивільне право України», «Житлове право України», «Правове регулювання відносин власності», «Нотаріат України», а також при викладанні цих дисциплін.

За результатами дослідження до Верховної Ради України були направлені пропозиції щодо внесення змін до Цивільного кодексу України та Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» у формі законопроекту (акт впровадження від 11.12.2008 р. № 11-52/1198).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою роботою. Сформульовані теоретичні положення, висновки та пропозиції були одержані автором у результаті аналізу та безпосереднього використання в роботі 440 наукових, нормативно-правових джерел і матеріалів судової практики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися і були схвалені на засіданнях відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України.

Окремі положення дисертації обговорювалися на конференціях та круглих столах, зокрема на таких:

– Міжнародній V науковій конференції молодих вчених «Актуальные проблемы частноправового регулирования» (Російська Федерація, м. Самара, 22-23 квітня 2005 р.); Науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного права та процесу», присвяченій пам'яті професора Олександра Анатолійовича Пушкіна (м. Харків, 21 травня 2005 р.); Щорічній науково-практичній конференції «Актуальные проблемы правоприменительной деятельности: теория и практика» (Російська Федерація, м. Ульяновськ, 27-28 жовтня 2005 р.); Науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного права та процесу», присвяченій пам'яті професора Олександра Анатолійовича Пушкіна (м. Харків, 27 травня 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Частноправовые проблемы взаимодействия материального и процессуального права» (Російська Федерація, м. Ульяновськ, 15-16 вересня 2006 р.); Круглому столі «Правові проблеми реалізації житлових прав громадян» (м. Київ, 15 червня 2006 р.); Круглому столі «Реформування житлового законодавства: проблеми та перспективи» (м. Харків, 16 грудня 2006 р.); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Організаційні і правові аспекти реформування державної влади на сучасному етапі в Україні» (м. Київ, 29 березня 2007 р.); Круглому столі «Регулирование личных неимущественных и имущественных отношений граждан в Гражданском кодексе Украины» (м. Донецьк, 6 лютого 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О.А. Пушкіна)» (м. Харків, 26 травня 2007 р.); Міжнародній VII науковій конференції молодих вчених «Актуальные проблемы частноправового регулирования» (Російська Федерація, м. Самара, 27-28 квітня 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми здійснення охорони прав учасників цивільних правовідносин» (м. Макіївка, 21-22 вересня 2007 р.); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Організаційні і правові аспекти реформування державної влади на сучасному етапі в Україні» (м. Київ, 29 березня 2007 р.); Науково-практичній конференції «Проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О.А. Пушкіна)» (м. Харків, 31 травня 2008 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладені у двох одноособових монографіях, 33 наукових статтях, з яких 24 опубліковано у фахових виданнях, включених до переліків, затверджених ВАК України, а також у 13 тезах доповідей на наукових, науково-методичних, науково-практичних конференціях та круглих столах. Окремі положення дисертації відображені в колективній монографії, підручнику, науково-практичному посібнику, брошурах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на шістнадцять підрозділів, висновків, додатку,

списку використаних джерел. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 464 сторінки. Два додатки - на 15 сторінках. Список використаних джерел налічує 440 найменувань і займає 37 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** розкриваються стан розробленості і сутність цивільно-правових проблем обмежень майнових прав фізичних осіб; обґрунтовується актуальність обраної теми дослідження; визначаються його об'єкт та предмет, мета, основні завдання; формулюються основні положення, що відображають наукову новизну одержаних результатів; розкриваються практичне значення одержаних результатів, відомості про їх апробацію та можливості впровадження в законотворчу і практичну, в тому числі викладацьку діяльність.

Розділ 1. Загальнотеоретичні засади обмежень майнових прав фізичних осіб складається з п'яти підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Суб'єктивне цивільне право та його обмеження»* були досліджені обмеження майнових прав фізичних осіб у змісті суб'єктивного цивільного права. З'ясовано, що такі обмеження виявляються при здійсненні окремих цивільних прав й встановлюються законом для забезпечення можливості здійснення прав іншими вповноваженими особами та для додержання загальносупільних інтересів.

Розвивається підхід про загальний характер меж здійснення цивільних прав як характеристики, що стосується кожного з цих прав. Обмеження, у свою чергу, охороняють права фізичних осіб та суспільні інтереси завдяки встановленню необхідності для вповноваженої особи враховувати ці права та інтереси при здійсненні окремих суб'єктивних цивільних прав.

Дається додаткова аргументація того, що обмеження здійснення суб'єктивного цивільного права визначаються, перш за все, межами дії приватного права. З урахуванням цих меж встановлюються обмеження окремих прав, які враховують специфіку певних цивільних відносин та через дію механізму правового регулювання ускладнюють здійснення деяких суб'єктивних прав. Отже, межі здійснення суб'єктивного права пов'язані з мірою можливості здійснення повноважень, наданих особі законом; обмеження є регулятивним засобом стримування особи, що ускладнює можливість здійснення окремих суб'єктивних цивільних прав.

У *підрозділі 1.2. «Поняття обмежень майнових прав фізичних осіб»* розкрито поняття цієї юридичної категорії. З'ясовано, що обмеження майнових прав фізичних осіб є системою цивільно-правових засобів, які втілюються в механізмі позитивного правового регулювання

через правові норми, нормативні акти та акти застосування права і спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права заради суспільних інтересів чи прав інших уповноважених осіб.

Виявлено ознаки обмежень майнових прав фізичних осіб:

– *обмеження майнових прав фізичних осіб є елементом механізму правового регулювання.* Проаналізовано позиції О.В.Малька, І.М.Оськіна та інших, згідно з якими обмеження у праві слід розглядати як елемент механізму правового регулювання. Доведено, що ефективна дія обмежень майнових прав фізичних осіб як впливового регулятора в охороні прав учасників цивільних відносин та інтересів суспільства передбачає їх розгляд саме через механізм правового регулювання;

– *обмеження майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання встановлені через правові норми, нормативні акти, а окремі з них – через акти застосування права.* Через юридико-технічні прийоми, які становлять механізм правового регулювання, відбувається встановлення обмежень у правовій нормі та нормативних актах. Окремі обмеження майнових прав фізичних осіб упроваджуються у цивільні правовідносини за допомогою актів застосування права;

– *обмеження майнових прав фізичних осіб ускладнюють здійснення суб'єктивного цивільного права.* Визначено, що загальною властивістю обмежень майнових прав фізичних осіб є ускладнення ними здійснення суб'єктивного цивільного права. Критикується підхід, згідно з яким обмеження начебто призводять до «звуження» обсягу права. Обмеження не роблять право ширшим чи вужчим за обсягом. Адже зміст та обсяг права визначаються його межами, які завжди існують щодо прав осіб незалежно від того, піддаються ці права обмеженням чи ні. Обмеження ж, не впливаючи на обсяг та зміст суб'єктивного цивільного права, лише ускладнюють можливості його здійснення;

– *обмеження майнових прав фізичних осіб встановлюються для додержання суспільних інтересів чи прав інших уповноважених осіб.* Зазначено, що при формуванні поняття обмежень майнових прав фізичних осіб слід брати до уваги передумови їх виникнення: права інших осіб та суспільні інтереси.

Підрозділ 1.3. «Еволюція ідеї обмежень майнових прав фізичних осіб та її вплив на сучасні доктринальні підходи» присвячено розвитку обмежень майнових прав фізичних осіб.

У пункті 1.3.1. «*Еволюція ідеї обмежень майнових прав фізичних осіб*» проведено періодизацію обмежень майнових прав фізичних осіб із часів стародавнього римського права до нашого часу, виявлено загальні тенденції їхнього розвитку.

З урахуванням поглядів К.Маркса, Ф.Енгельса з'ясовано, що сутність обмежень корениться ще у давньому суспільстві, в традиціях та звичаях, які з формуванням права почали відображатися в законі.

У *Стародавньому Римі* з'явилися перші закріплені в законі обмеження: а) зумовлені приватним інтересом, зокрема, обмеження щодо права власності (необхідні для охорони інших осіб від негативних дій власника), обмеження в договірному та спадковому праві; б) зумовлені публічним інтересом, що охороняли інтереси рабовласницької держави (наприклад, обмеження відпускати на волю рабів). Окремі започатковані тоді обмеження, наприклад, для забезпечення цивільного обороту, охорони прав членів родини на майно, в тому чи іншому вигляді збереглися донині.

Досліджено розвиток обмежень майнових прав фізичних осіб у Російській Імперії в *дореволюційний (до 1917 р.) період*. Проаналізовано дискусійні точки зору щодо сутності обмежень та прав на чужі речі від ототожнення їх (С.В.Пахман, І.В.Трепідин) до виявлення розрізняльних ознак (Д.І.Мейєр, Г.Ф.Шершеневич). Сприйнято та в подальшому розвинуто позицію, згідно з якою обмеження утримують власника від перешкоджання здійсненню прав особою, яка має обмежене речове право, а останнє надає такій особі повноваження щодо речі.

Проаналізовано обмеження договірної свободи, які заклали можливість впливу держави на цивільний оборот, регулювання змісту договору. Виявлені обмеження щодо публічних договорів та інші, проведено аналогії з сучасністю.

Досліджено обмежувальні заходи щодо майнових прав фізичних осіб *за радянських часів*. Виділено періоди встановлення обмежень у радянському праві залежно від нормативного регулювання, ступеня ускладнення прав фізичних осіб, їх наукової обґрунтованості.

Проаналізовано погляди радянських учених, які у своїх працях розглядали окремі обмеження: *щодо права власності* – обмеження відносно кількості майна, яке могло перебувати у приватного власника (В.О.Рясенцев); *у договірному праві* – обмеження прав учасників договірному процесу (В.В.Луць), обмеження щодо плати за користування житлом при укладенні договору піднайму (О.О.Красавчиков); *щодо недоговірних зобов'язань* – обмеження відносно недостатності підстав для виникнення таких зобов'язань (М.М.Агарков); *у спадковому праві* – обмеження щодо спадкового розпорядження (І.Б.Новицький, Л.А.Лунц). Відзначено, що нині через суспільну корисність збереглися окремі з цих обмежень, як-от обмеження оборотоздатності речей: зброї, лікарських засобів та обмеження укладення правочинів щодо такого майна.

З 90-х років ХХ ст. розпочалося становлення приватноправових засад обмежень майнових прав фізичних осіб в Україні, що виявилось у

скасуванні обмежень на перебування у власності фізичних осіб засобів виробництва, певної кількості та площі житла.

Пункт 1.3.2. «Доктринальні підходи до ідеї обмежень майнових прав фізичних осіб» містить основні концептуальні ідеї стосовно обмежень майнових прав фізичних осіб, серед яких філософські, загальнотеоретичні та цивільно-правові.

Проаналізовано точку зору, що *обмеження встановлюються волею людини*, згідно з чим пріоритетними вважаються самообмеження. Автор приєднується до позиції М.О. Стефанчука про вихід цього питання за межі предмета цивільного права. Адже при з'ясуванні самообмежень за основу беруться передусім психологічні аспекти, а не зовнішні, правові.

Досліджено підхід, висловлений С.С. Алексєєвим, В.С. Нерсесянцем, що *саме правове регулювання відносин є гарантією від свавілля держави щодо особи*.

Автор дійшов висновку, що ідеї існування всередині права обмежень для держави з метою запобігання її свавіллям щодо особи є конструктивними, втім більше відображають конституційно-правові підходи до проблеми обмежень, отже мають ретельно вивчатися цією галуззю права. Але такі погляди можуть бути застосовні й щодо цивілістичних досліджень, з урахуванням специфіки останніх.

Розглянуто позитивістський підхід, згідно з яким *межі та обмеження прав встановлюються через державне правове регулювання*. Проаналізовано як класичні філософські підходи (І.Канта, Ф.Гегеля), так і погляди представників сучасної правової науки (В.П. Камишанського, К.І. Скловського, Р.Б. Шишки, В.С. Мілаш) на цю проблему.

З'ясовано, що законодавчі обмеження майнових прав фізичних осіб за будь-якого політичного режиму та економічних умов відігравали провідну роль. Нині законодавство відштовхується від ідеї обґрунтованості обмежень майнових прав фізичних осіб, неможливості довільного встановлення таких обмежень, охорони при цьому прав та законних інтересів цих осіб.

Висвітлено спробу окремих дослідників *об'єднати в одну концепцію як внутрішні, так і зовнішні обмеження щодо прав осіб*. Висловлено думку, що універсалізм ідеї обмежень прав фізичних осіб є дискусійною спробою з'єднати два різні, навіть протилежні підходи щодо обмежень. Це є проявом дещо ідеалістичної філософської концепції про можливість уникнення суперечностей між свідомістю особи та втручанням у її права з боку держави. Вказано на проблематичність застосування такого підходу в правовій науці.

Розглянуто *основні цивілістичні концепції* щодо обмежень майнових прав фізичних осіб.

Більшість з цих праць написані російськими ученими, окремі - українськими дослідниками, але до набуття чинності ЦК України. В основному вони стосуються обмежень права власності, інші ж аспекти обмежень майнових прав фізичних осіб майже не розглядалися.

Це стає на заваді належній охороні майнових прав фізичних осіб, пріоритетність розвитку яких державою проголошена в Конституції України. Відповідно, через теоретичну нерозробленість обмежень майнових прав фізичних осіб можуть виникати проблеми при правовому регулюванні та правозастосуванні.

Підрозділ 1.4. «Правова природа обмежень майнових прав фізичних осіб та їх особливості у правовій державі» присвячено виявленню правової сутності обмежень майнових прав фізичних осіб.

Наведено різні погляди на зміст та сутність обмежень майнових прав фізичних осіб узагалі чи окремих з них. Дехто з учених пропонує розглядати певні обмеження, такі, наприклад, як обмеження права власності, через механізм правового регулювання (В.П.Камишанський), юридичні гарантії забезпечення належної реалізації прав та обов'язків суб'єктів права (Н.М.Семенюта), як правовий засіб, спрямований на утримання суб'єкта права в певних межах (І.М.Приходько), правоохоронювальний механізм (Т.О.Мечетіна). Тому обмеження майнових прав фізичних осіб є явищем, що досліджується з різних позицій. Втім, для з'ясування особливостей правового регулювання майнових відносин важливим є виявлення обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання.

Доведено, що обмеження у правовій державі є проявом необхідності узгодження інтересів і прагнення досягти розумного компромісу між інтересами уповноважених осіб і суспільства, збалансування майнових прав різних осіб для уникнення суперечностей та конфліктів при здійсненні цих прав. У правовій державі втручання у майнові права особи має бути винятковим, обґрунтованим та обумовленим законними правами інших осіб чи суспільними інтересами, що можуть конкурувати з правами уповноваженого суб'єкта.

Виявлено співвідношення категорії «обмеження майнових прав фізичних осіб» з іншими правовими категоріями. Встановлено, що обмеження права власності породжують для власника необхідність утриматися від певних дій, які можуть порушити права іншої особи (наприклад, що впливають із сервітуту). В свою чергу, права на чужі речі надають іншій особі – сервітуарію певні повноваження щодо чужого майна.

Показано тенденцію щодо обмежень суб'єктивних майнових прав фізичних осіб, яка полягає у тому, що, крім задоволення приватного інтересу, сьогодні розвиваються та сприйняті європейським

законодавством ідеї служіння майна суспільному благу, неможливості нехтування суспільними інтересами та правами інших осіб при здійсненні суб'єктивних цивільних прав.

У підрозділі 1.5. «Передумови виникнення обмежень майнових прав фізичних осіб та пріоритети, які зумовлюють їх встановлення» з'ясовано зумовленість встановлення таких обмежень.

Передумови виникнення обмежень майнових прав фізичних осіб, такі як суспільна необхідність, права та законні інтереси інших уповноважених осіб, дозволяють визначити загальну зумовленість цих обмежень. У свою чергу пріоритети, які зумовлюють встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб, дозволяють врахувати різноманітні ідеї, закладені у правове регулювання суспільних відносин.

Пріоритети, які зумовлюють встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб можуть змінюватися залежно від конкретних історичних, економічних умов та розвитку права. Так, в сучасних умовах розвиваються й є актуальними пріоритети, що можуть зумовлювати певні обмеження майнових прав, як-от: охорона історичної спадщини, забезпечення прав «слабкої» сторони договору тощо.

Передумови та пріоритети, що зумовлюють встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб мають братися до уваги при закріпленні таких обмежень в актах цивільного законодавства.

Розділ 2. «Місце обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Загальні положення про механізм правового регулювання та його зв'язок з обмеженнями майнових прав фізичних осіб» звертається увага на важливість визначення обмежень як засобу ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права через механізм правового регулювання. Визначено роль обмежень майнових прав фізичних осіб як своєрідного регулятора здійснення цивільних прав, що спрямований на охорону прав та законних інтересів інших уповноважених осіб та суспільства.

З'ясовано, що в механізмі правового регулювання обмеження майнових прав фізичних осіб виявляються в нормах права, через які обмеження закріплюються в нормативних актах. Відповідно до цього обмеження впливають на суспільні відносини завдяки закріпленню через існуючі форми правового регулювання в нормах права й тим ускладнюють здійснення суб'єктивного цивільного права. Встановлено, що акти застосування права сприяють упровадженню окремих обмежень майнових прав фізичних осіб у визначених законом випадках.

Механізм правового регулювання у сенсі дії обмежень майнових прав фізичних осіб визначено як засновану на правових принципах систему правових засобів: велінь, дозволів, заборон, що встановлені в

нормах актів цивільного законодавства, та окремих індивідуальних установлень у актах застосування права, спрямованих на ускладнення здійснення суб'єктивних прав з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів.

У підрозділі 2.2. «Дія обмежень майнових прав фізичних осіб у нормативних актах, нормі права та актах застосування права» з'ясовано, що нормативні акти створюють масив правового регулювання, який містить певні обмеження в їхньому різноманітті, тоді як норма права закріплює окремі обмеження майнових прав фізичних осіб.

У ЦК України обмеження майнових прав фізичних осіб встановлені щодо окремих інститутів. В окремих нормативних актах обмеження можуть визначатися відповідно до врегульованих ними правовідносин, коли спочатку визначається понятійний апарат, потім сфера застосування обмежень та окремі правила дії обмежень, порядок та підстави їх встановлення. Окремі обмеження можуть закріплюватися у нормативних актах без визначення загальних положень про них. Відсутність останніх у спеціальних законах передбачає необхідність керуватися загальними положеннями про обмеження, що визначені в ЦК України чи близьких за змістом чи сферою застосування нормативних актах.

Обмеження можуть застосовуватися у механізмі правового регулювання за певних правових режимів залежно від необхідності ускладнення здійснення прав осіб. Так, для регулювання права власності можна говорити про правовий режим права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Мораторій на обіг останніх досягається через такий правовий засіб, як обмеження відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Дія обмежень майнових прав фізичних осіб в юридичній нормі передбачає застосування засобів, які ускладнюють здійснення цих прав через існуючі форми правового регулювання (заборону, дозвіл та припис), що усуває перешкоди для нормального здійснення суб'єктивного права іншими вповноваженими особами. При цьому обмеження стримують неналежну чи небажану для суспільства поведінку вповноваженої особи, яка не має бути на заваді здійсненню прав іншими учасниками цивільних правовідносин.

Дія обмежень в актах застосування права полягає в тому, що правозастосовні органи на виконання правової норми, в якій міститься обмеження, сприяють результативній дії цієї норми через її застосування щодо конкретної ситуації, персоніфікованого об'єкта та суб'єкта правовідносин. Акти застосування права щодо обмежень майнових прав фізичних осіб можуть існувати у вигляді: а) рішень суду, прийнятих згідно з законом, що сприяють відновленню прав особи та впровадженню

обмежень у правовідносини через виховну функцію актів судового реагування, що стимулює осіб до виконання приписів цивільного законодавства, якими встановлюються обмеження; б) актів органів місцевого самоврядування, що можуть сприяти додержанню обмежень щодо вільного використання окремого майна, зокрема, пам'яток історії та культури, у зв'язку з чим зміна зовнішнього вигляду, перенесення пам'ятки без дозволу органів місцевого самоврядування заборонені.

Розділ 3. «Правові принципи та основоположні ідеї встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Концептуальні першооснови розробки правових принципів та ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб та методологія їх формування» розглядаються теоретичні підходи до визначення принципів у праві та виявляється можливість розроблення відповідних їм ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб.

У пункті 3.1.1. «Концептуальні підходи до розробки правових принципів та основоположних ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб» піддається критиці підхід Р.І.Кондратьєва, О.О.Гернего, згідно з яким джерелом принципу права визнаються в першу чергу правові норми. Критикується підхід Н.Г.Александрова, за яким вважається, що принципи ані регулюють суспільні відносини, ані формують правила поведінки. Підтримується позиція Л.С.Явича, А.М.Васильєва, що принципи права втілюються в нормах законодавства, існують на рівні правозастосування і відображають певні ідеї, які панують у цивільному праві.

Обстоється підхід, що врахування ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб, що відповідають правовим принципам, значною мірою впливатиме на правове регулювання таких обмежень з урахуванням притаманних їм особливостей.

У пункті 3.1.2. «Загальна методологія формування правових принципів та основоположних ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб» приділено увагу методології формування ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб.

Наголошується, що при застосуванні обмежень майнових прав фізичних осіб важливим є рівень інтелектуального розвитку людини, її вихованість та інші критерії, що сприяють чи ускладнюють втілення відповідних обмежень у суспільне життя. Утім це є проблемою, розв'язання якої є завданням не лише правової науки. Тому при формуванні ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб в цивілістиці методологічно правильним є зосередження саме на правових аспектах та явищах, що їх стосуються.

Методологічно важливим при формуванні ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб є досягнення такого рівня узагальнень, концентрації, синтезу знань про них, щоб вони відображали основні уявлення про зазначені обмеження, надавали можливість їх застосування для правового регулювання. Слід цілісно уявляти обмеження майнових прав фізичних осіб, для чого враховувати їхній зміст, правову природу, закономірності розвитку та спрямованість у правовій державі, зважати на аспект їхньої дії в механізмі правового регулювання, брати до уваги пріоритети та передумови, які впливають на їх встановлення.

У підрозділі 3.2. «Виявлення основоположних ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб» відображаються сформульовані на основі проаналізованих підходів та методологічних засад основоположні ідеї встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб:

– *пропорційність обмежень майнових прав фізичних осіб.* Ця ідея полягає в тому, що обмеження не можуть невинувато ускладнювати здійснення фізичною особою свого майнового права. При встановленні зазначених обмежень має додержуватися природа суб'єктивного цивільного права, зберігатися його сутність, забезпечуватися задоволення приватного інтересу. Ця ідея пов'язана з необхідністю недопущення надмірних обмежень майнових прав фізичних осіб, що явно не відповідають за характером та ступенем ускладнення прав фізичної особи тій меті, заради якої встановлюються такі обмеження.

Наведена ідея відображає необхідність сприяти розвитку майнових прав фізичних осіб в усіх випадках, коли це не вступає в суперечність з інтересами суспільства чи правами інших вповноважених осіб;

– *обґрунтованість обмежень майнових прав фізичних осіб* передбачає врахування при їх встановленні передумов та пріоритетів, що зумовлюють такі обмеження. Обґрунтованість обмежень майнових прав фізичних осіб виступає противагою їх довільному встановленню, передбачає необхідність оцінки важливості підстав і цілей, для охорони яких встановлюються такі обмеження.

Обґрунтування обмежень майнових прав фізичних осіб з правової точки зору здатне створити такий механізм регулювання, за якого встановлення цих обмежень буде виваженим, а самі вони стануть чітко усвідомлюватися фізичними особами, права яких обмежуються;

– *правомірність обмежень майнових прав фізичних осіб та визначення їх законом* передбачає можливість існування лише тих обмежень, які засновані на праві і визначені відповідно з цим у законі.

Правомірність встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб тяжіє до ідеалів та ідей правової держави, які закладені в її основі. Вони всебічно відображають сутність права, заснованого на

справедливості, взаємному доповненні й узгодженості прав та інтересів різних осіб і суспільства.

Визначення обмежень майнових прав фізичних осіб у законі забезпечує універсальність обмежень та охорону прав фізичних осіб, зважаючи на найвищий рівень їх правового регулювання;

– *соціальна спрямованість обмежень* майнових прав фізичних осіб зумовлюється тим, що Україна згідно з її Конституцією є соціальною державою, отже, соціум, суспільні інтереси мають братися до уваги при формуванні таких обмежень.

Право не є відірваним від соціуму, від суспільства, а, навпаки, нерозривно з ним пов'язане. Ця теза має враховуватися щодо обмежень майнових прав фізичних осіб, оскільки людина є елементом соціуму, а її права у правовій державі мають всебічно розвиватися. Цим пояснюється необхідність існування соціальної спрямованості основоположних правових ідей та їх теоретичного обґрунтування у правовій державі.

Розділ 4. «Специфіка окремих обмежень майнових прав фізичних осіб» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 4.1. «Класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб» наведено різні класифікації обмежень майнових прав фізичних осіб. За джерелами встановлення їх класифіковано на такі, що встановлено Конституцією України, ЦК України, Законами України.

Загальні обмеження стосуються всього інституту, наприклад права власності (ч. 7 ст. 319 ЦК України), спеціальні обмеження роз'яснюють, уточнюють, конкретизують окремі з них щодо певної сфери цивільних правовідносин, наприклад, ст. 40 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» - щодо використання природних ресурсів.

Залежно від дії у часі закон в одних випадках вказує на тимчасовість окремих обмежень (ст. 6 Закону України «Про надзвичайний стан»), в інших випадках такі обмеження пов'язані за часом їхньої дії з чинністю законодавчих актів, якими вони встановлені.

За колом осіб обмеження майнових прав поділяються на універсальні та індивідуальні. Індивідуальні обмеження майнових прав не є характерними в цивільному праві, однак вони зустрічаються (Закон України «Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства «Градобанк» у державну власність»). Універсальні обмеження майнових прав стосуються всіх чи певної групи фізичних осіб.

Стосовно охоронюваного законом інтересу виділено обмеження майнових прав фізичних осіб, що встановлені в інтересах приватних осіб, та такі, що встановлені в публічних інтересах.

За інститутами цивільного права виділено обмеження права власності, обмеження в договірному праві, обмеження щодо

недоговірних зобов'язань та обмеження у спадковому праві. Звісно, існують інші обмеження, наприклад, щодо строків позовної давності. Втім, такі обмеження не є характерними лише щодо майнових прав фізичних осіб, оскільки ускладнюють можливість захисту також особистих немайнових прав. Інші, наприклад обмеження дієздатності, на слушну думку окремих вчених (Д.І.Мейера, І.О.Покровського), належать до правового статусу осіб, що має розглядатись окремо від обмежень суб'єктивних прав. Отже, інституціональний підхід до класифікації обмежень майнових прав фізичних осіб найповніше охоплює основні такі обмеження, є найбільш наближеним до системи цивільного права, відтак є теоретично та практично значущим.

У підрозділі 4.2. «Обмеження майнових прав фізичних осіб щодо права власності» досліджуються обмеження права власності в контексті обмежень майнових прав фізичних осіб.

За відправну прийнято позицію вчених (В.П.Камишанського, Д.В.Бусуйок), згідно з якою обмеження права власності не можна розглядати відокремлено від права власності, відповідні обмеження є складовою правовідносин власності.

Критикується суто інструментальний підхід до встановлення обмежень права власності та окремих його повноважень (володіння, користування, розпорядження майном) у зв'язку з тим, що він дозволяє в ряді випадків встановлювати такі обмеження без належного правового обґрунтування. На відміну від цього розгляд обмежень права власності фізичних осіб в контексті обмежень їх майнових прав дозволяє враховувати природні передумови виникнення цих обмежень, відповідні їм пріоритети та основоположні ідеї їх встановлення.

За проявами встановлення обмежень права власності фізичних осіб в законі проаналізовано і виявлено специфіку обмежень власника у його діяльності; обмежень, пов'язаних із неможливістю використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства; обмежень права власності, що зобов'язують власника допустити до користування його майном інших осіб у випадках, передбачених законом; обмежень щодо здійснення права власності на національні, культурні та історичні цінності тощо.

Виявлено пріоритети, які з огляду на загальнотеоретичні основи обмежень майнових прав фізичних осіб й проаналізовані норми законодавства мають враховуватись при встановленні обмежень права власності. Ними є: дотримання соціальної функції власності; необхідність охорони прав, свобод та гідності громадян, інтересів суспільства; запобігання погіршенню властивостей окремих речей; охорона законних прав та інтересів сусідів власника.

У підрозділі 4.3. «Обмеження майнових прав фізичних осіб у договірному праві» сформульовано основні положення щодо обмежень майнових прав фізичних осіб у договірному праві.

Виявлено пріоритети, що мають враховуватися при встановленні обмежень майнових прав фізичних осіб у договірному праві. До них належать: необхідність забезпечення цивільного обороту; належного суб'єктного складу договірних відносин; охорона майнових прав «слабкої» сторони; додержання права переважної купівлі.

Царина свободи договору виявляється там, де сторони не порушують імперативних норм договірного права, отже загальним обмежувачем договірної свободи є імперативні норми закону, що корегують розсуд сторін у договірних відносинах.

Серед обмежень у договірному праві визначено обмеження щодо обов'язкового укладення договорів. Зазначається існування обмежень, пов'язаних із дотриманням вимог відносно ліцензування діяльності, необхідності квотування чи сертифікації товару. Такі обмеження встановлені в суспільних інтересах для захисту вітчизняного товаровиробника, охорони здоров'я населення, забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг.

Розкриваються обмеження щодо змісту договору, які виявляються щодо його істотних умов, зокрема, предмета та ціни.

Визначено обмеження в суб'єктному складі, які також впорядковують договірні відносини, сприяють визначенню осіб, які можуть чи не можуть брати участь у певних договорах, наприклад, деякі договори можуть укладатися лише за участю підприємців. Щодо окремих договорів існують обмеження в суб'єктному складі, згідно з якими стороною може бути лише фізична особа (довічне утримання).

У підрозділі 4.4. «Обмеження майнових прав фізичних осіб щодо недоговірних зобов'язань» розглядаються основні детермінанти обмежень майнових прав фізичних осіб, що стосуються позадоговірних зобов'язань.

Виявлено загальні чи родові обмеження, що стосуються всіх недоговірних зобов'язань (обмеження щодо виникнення недоговірних зобов'язань), та спеціальні обмеження майнових прав фізичних осіб, які виявляються стосовно окремих недоговірних зобов'язань чи їх груп.

Розглянуто природні риси, що визначають обмеження щодо виникнення недоговірних зобов'язань. Аналізується «делікт створення небезпеки», визначений Д.В.Бобровою. З'ясовано, що обмеження прав особи, що створює небезпеку, зумовлені таким пріоритетом як необхідність усунення загрози життю та здоров'ю людини.

Виявлено обмеження щодо суб'єктного складу осіб, які мають відшкодувати завдану шкоду. Визначено, що в окремих випадках це може

бути Автономна Республіка Крим або орган місцевого самоврядування. Розглянуто обов'язок держави, яка в окремих недоговірних зобов'язаннях має відшкодувати шкоду. Це відшкодування шкоди визначено як «lex specialis» зважаючи на відповідні обмеження.

Розглянуто обмеження обсягу цивільної відповідальності за завдані збитки. Тут існують деякі обмеження майнових прав фізичних осіб щодо отримання компенсації за завдану шкоду постраждалою особою. Зокрема, відповідно до правообмежувальних конструкцій досліджуються правила про відповідальність особи, що діяла у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони. Встановлено, що пріоритетом встановлення обмежень щодо права на отримання майнової компенсації постраждалою особою у цих зобов'язаннях є необхідність справедливого її визначення з можливістю зменшення через обставини спричинення шкоди.

Загалом пріоритетами, що зумовлюють встановлення обмежень у недоговірних зобов'язаннях є: усунення загрози життю та здоров'ю людини; перешкоджання знищенню, пошкодженню або привласненню чужого майна; справедливе визначення майнової компенсації за завдання шкоди з можливістю її зменшення через майновий стан особи, що спричинила шкоду, та обставини спричинення шкоди.

У підрозділі 4.5. «Обмеження майнових прав фізичних осіб у спадковому праві» виявлено обмеження, що стосуються майнових прав фізичних осіб у спадковому праві, а також пріоритети, що зумовлюють встановлення таких обмежень.

Визначені обмеження, яким піддаються майнові права фізичних осіб щодо складу та обсягу спадщини. Відповідно до правообмежувальних конструкцій розглянуто можливість успадкування певного майна (вогнепальної зброї та іншого, на володіння яким потрібен дозвіл). Необхідність забезпечення суспільної безпеки та додержання вимог щодо оборотоздатності речей є пріоритетними при встановленні таких обмежень.

Розглядається проблема обмежень свободи заповідальних розпоряджень, яка була порушена свого часу ще В.І.Серебровським. З'ясовано, що задля дотримання вимог моральності, збереження сутності спадкових правовідносин та з міркувань суспільної справедливості встановлено окремі обмеження свободи заповіту, що зокрема, пов'язано з піклуванням про обов'язкових спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку незалежно від змісту заповіту. Досліджено досвід Німеччини, Англії, Франції в цьому питанні, відзначається в цілому узгоджений з європейським підхід українського законодавства до його вирішення.

Досліджено з точки зору обмежень майнових прав фізичних осіб заповіт подружжя. Неможливість зміни такого заповіту пережившим з подружжя розглядається як обмеження його майнових прав.

Визначено пріоритети, що зумовлюють встановлення обмежень у спадковому праві: необхідність належного визначення складу та обсягу спадщини, усунення «негідних» спадкоємців; додержання вимог щодо оборотоздатності речей; дотримання суб'єктного складу спадкових правовідносин; охорона майнових прав членів сім'ї спадкодавця (передусім неповнолітніх та непрацездатних) та інших визначених законом осіб.

Розділ 5. «Проблеми ефективності механізму правового регулювання щодо обмежень майнових прав фізичних осіб» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 5.1. «Проблеми ефективності механізму правового регулювання щодо обмежень майнових прав фізичних осіб на сучасному етапі розвитку цивільного права України» приділено увагу вирішенню існуючих проблем ефективності обмежень майнових прав фізичних осіб.

Сприйнято позицію вчених (Л.С.Явича, А.С.Пашкова, Р.З.Лівшица), які вказували на зв'язок ефективності правового регулювання з його метою. Остання має відповідати об'єктивним закономірностям розвитку суспільства, рівню культури, правосвідомості фізичних осіб.

З'ясовано, що в загальному сенсі дії механізму правового регулювання суспільних відносин метою встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб є забезпечення здійснення суб'єктивного цивільного права з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів. Із філософсько-правової точки зору метою обмежень майнових прав фізичних осіб є збалансування прав різних осіб з тим, щоб право такої особи не стикалося з правом іншої особи, інтересами суспільства та не виникало суперечок при їх здійсненні.

Відзначено, що соціальна ефективність норм права, якими встановлюються обмеження, залежить від сприйняття таких норм фізичними особами, для чого необхідне виважене їх встановлення з огляду на пріоритетність прав фізичних осіб перед обмеженнями. Юридична ефективність норм права про обмеження виявляється на таких рівнях: а) правового регулювання, який залежить від застосування законодавцем засобів правового регулювання відповідно до поставлених цілей та впровадження в цьому механізмі обмежень як засобів, що ускладнюють здійснення суб'єктивного цивільного права; б) правозастосування, яке залежить від того, наскільки чітко акти застосування права будуть сприяти впровадженню норм про обмеження у

життя. Судові рішення як акти застосування права до того ж виконують виховну функцію, стимулюють до додержання особами обмежень, встановлених у законі.

У підрозділі 5.2. «Підвищення ефективності механізму правового регулювання щодо обмежень майнових прав фізичних осіб» розглядаються заходи, які слід застосувати для вдосконалення обмежень майнових прав фізичних осіб при їх правовому регулюванні.

Відзначається, що для ефективної дії обмежень у правовій нормі потрібним є їх вдосконалення з тим, щоб вони відповідали соціальним, економічним, організаційним умовам, в яких ці норми будуть діяти. Досягнення ефективності обмежень майнових прав фізичних осіб передбачає чітку та системну побудову норм, що їх встановлюють; врегулювання внутрішніх суперечностей і усунення конкуренції різних обмежень; втілення різноманітних (а не лише крайніх – заборонювальних) засобів впливу, що здатні забезпечити нормальне здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Доводиться, що відсутність у законі вказівок на можливість втручання органів державної влади у здійснення майнових прав фізичних осіб має розцінюватися як неможливість застосування цими органами обмежувальних заходів щодо особи.

Для підвищення ефективності обмежень майнових прав фізичних осіб в актах застосування права потрібне чітке закріплення сфери дії, процедури прийняття та визначення актів застосування права, що видаються державними органами та посадовими особами щодо впровадження обмежень майнових прав фізичних осіб. Необхідно закріпити в законі реальну відповідальність та компенсації, якщо через прийняття акта, яким встановлені незаконні обмеження, фізична особа не змогла повною мірою здійснити своє майнове право.

Доведено, що правосвідомість фізичних осіб та її вплив на ефективність обмежень майнових прав перебувають у прямій залежності між собою. Юридичні засоби тісно пов'язані із соціальними, інформаційними (серед яких популяризація правових знань), які через правосвідомість впливають на особу та спонукають її до правомірної поведінки.

Якщо правосвідомість особи не вихована належним чином, невиконання нею приписів, якими встановлені обмеження, повинно спиратися на застосування санкцій як заходів примусу до особи, що не сприймає обмеження і порушує встановлені державою правові норми.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення проблем обмежень майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект), розроблено новий напрямок цивілістичної науки, що містить гносеологічні аспекти таких обмежень, розкриває їхню систему та основоположні ідеї їх встановлення, передумови й пріоритети, які мають враховуватися при встановленні обмежень майнових прав фізичних осіб.

Основні наукові теоретичні та практичні результати роботи виявляються у наступному:

1. Для цивілістичних досліджень найбільш прийнятною є концепція позитивного правового регулювання, згідно з якою державою встановлені в нормах законодавства межі та обмеження суб'єктивних цивільних прав, що певним чином ускладнює можливість здійснення окремих із них. Адже правове регулювання спрямоване не лише на задоволення приватного інтересу окремої особи, а також на рівне забезпечення прав усіх суб'єктів цивільного права та суспільних інтересів.

При проведенні цивілістичних досліджень обмежень майнових прав фізичних осіб можуть братися до уваги окремі елементи загальнофілософської ідеї обмежень прав осіб, але при цьому слід враховувати особливості розуміння цієї категорії різними галузями знань.

2. Можливість уповноваженої особи без обмежень здійснювати своє право здатна призвести до свавілля, негативного впливу на стабільність, стійкість та змогу інших суб'єктів цивільного права здійснювати свої майнові права, що є неприпустимим у правовій державі. Тому саме в умовах правової держави потрібними є розробка та встановлення ефективного механізму обмежень майнових прав, який буде здатний забезпечити баланс їхніх майнових інтересів і протиставлених їм прав інших уповноважених осіб, інтересів суспільства. Такі обмеження мають сприяти стабільності, нормальному розвитку майнових прав фізичних осіб, належному забезпеченню їх здійснення. Обмеження майнових прав фізичних осіб здатні стримувати неправомірну поведінку цих осіб заради суспільних інтересів та прав інших уповноважених осіб.

3. Сформульовано положення про періодизацію обмежень майнових прав фізичних осіб протягом еволюції приватного права з часів Стародавнього Риму до сьогодні у чотири основні етапи, а саме:

1) *становлення обмежень майнових прав фізичних осіб у Стародавньому Римі.* На цьому етапі закріплено основні обмеження майнових прав фізичних осіб: на користь держави (встановлювалися для збереження майнових основ рабовласницького ладу) та на користь приватних осіб (закріплено обмеження на користь сусідів власника);

2) *дореволюційний (до 1917 р.) етап встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб у Російській імперії* характеризується відмовою від чіткого формульного підходу до обмежень, що існував за часів Стародавнього Риму, втіленням соціальних концепцій при встановленні обмежень, упровадженням європейських традицій розвитку приватного права. Розроблено обмеження прав на користь приватних осіб та в суспільних інтересах;

3) *радянський етап встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб* відзначається тим, що основу обмежень майнових прав фізичних осіб становили державні інтереси як пріоритетні, розвиток прав осіб та приватний інтерес мали другорядне значення;

4) *етап становлення приватноправових засад обмежень майнових прав фізичних осіб в Україні (з початку 90-х років ХХ ст. до цього часу)*. Даний період характеризується скасуванням обмежень кількості житлової площі, що може перебувати у власності осіб, розвитком договорів з відчуження житла, скасуванням обмежень на перебування у власності фізичних осіб засобів виробництва та іншого мана. При цьому збереглися обґрунтовані обмеження щодо оборотоздатності окремих видів майна: зброї, наркотичних та лікарських засобів, деякого іншого майна.

4. Передумовою встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб, що залишилася незмінною з часів Стародавнього Риму протягом усього періоду розвитку цивільного права, є *необхідність охорони прав уповноважених осіб та суспільних інтересів*. Її слід враховувати при встановленні таких обмежень. Зазначена передумова є вихідною для формування пріоритетів, заради яких встановлюються обмеження майнових прав фізичних осіб у цивільному законодавстві.

5. Пріоритетами, заради яких встановлюються обмеження майнових прав фізичних осіб у цивільному законодавстві, є такі:

а) загальні, що мають загальногалузевий характер: охорона основ конституційного ладу, забезпечення обороноздатності держави та її безпеки, суспільної моральності, здоров'я, прав та законних інтересів інших осіб, охорони навколишнього природного середовища;

б) спеціальні – враховують специфіку окремих інститутів цивільного права чи є характерними для окремої групи цивільних правовідносин:

– щодо обмежень права власності – дотримання соціальної функції власності; охорона прав, свобод та гідності громадян, інтересів суспільства; неможливість погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі; охорона інтересів сусідів власника;

– щодо обмежень у договірному праві – необхідність забезпечення цивільного обороту, належного суб'єктного складу договірних відносин;

охорона майнових прав «слабкої» сторони; додержання права переважної купівлі;

– щодо обмежень у недоговірних зобов'язаннях – усунення загрози життю та здоров'ю людини; перешкодження знищенню, пошкодженню або привласненню чужого майна; справедливе визначення майнової компенсації за заподіяння шкоди з можливістю її зменшення через майновий стан особи, що спричинила шкоду, та обставини спричинення шкоди;

– щодо обмежень у спадковому праві – обмеження свободи заповіту; належне визначення складу та обсягу спадщини, необхідність усунення «негідних» спадкоємців; додержання вимог щодо оборотоздатності речей; належне визначення суб'єктного складу спадкових правовідносин; охорона майнових прав членів сім'ї спадкодавця (передусім неповнолітніх та непрацездатних), інших осіб;

– щодо обмежень, які є характерними для окремої групи цивільних правовідносин (наприклад, існують за надзвичайного стану), – необхідність забезпечення діяльності державних установ, забезпечення харчування та проживання постраждалого населення та підрозділів, що беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайного стану.

6. Джерелом встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб є Конституція та закони України. Підзаконні акти можуть лише визначати відповідно до закону порядок їх здійснення, але не можуть встановлювати таких, що не визначені у законі обмежень майнових прав фізичних осіб. Суд застосовує цивільне законодавство, зокрема щодо обмежень майнових прав фізичних осіб, але не наділений правом встановлювати обмеження, які не передбачені в законі. Для сторін договору закон може визначати певні обмеження через імперативні норми, а учасники договірної процесу мусять їх дотримуватися.

7. Обмеження майнових прав фізичних осіб належать до механізму правового регулювання. Цей механізм має свою специфіку стосовно обмежень майнових прав фізичних осіб й зводиться до такого: виходячи із суспільних інтересів чи прав інших осіб, фізичні особи, майнові права яких обмежуються, піддаються з правової точки зору певному утиску, що впливає на можливість здійснення цих прав.

8. У механізмі правового регулювання обмеження майнових прав фізичних осіб визначають способи впливу на суспільні відносини, які ускладнюють здійснення суб'єктивного цивільного права через існуючі форми правового регулювання, що закріплені в нормах права. Акти застосування права сприяють упровадженню окремих обмежень майнових прав фізичних осіб і є елементом реалізації права у визначених законом випадках (коли необхідно є згода відповідних державних

органів на придбання об'єктів культурної спадщини, через рішення суду, які застосовують норми про обмеження).

9. У цивільному законодавстві обмеження майнових прав фізичних осіб можуть встановлюватися через зобов'язуючі норми права, а також мати характер заборон. Дозвіл у нормі цивільного законодавства може бути сформульовано таким чином, що в ньому буде матись на увазі певне обмеження майнових прав фізичних осіб.

10. Правові санкції та обмеження у праві взаємодіють у механізмі охорони майнових прав фізичних осіб і пов'язані між собою. Спільним між обмеженнями та санкціями є їхня спрямованість на досягнення правомірної поведінки особи. Різниця між обмеженнями та санкціями полягає в тому, що обмеження не є елементом відповідальності, не наділені властивістю покарання як санкції. Обмеження майнових прав фізичних осіб діють у механізмі правового регулювання через ускладнення здійснення права, а санкції – через накладення майнової відповідальності. Співвідношення обмежень із санкціями полягає в тому, що порушення норм, які містять обмеження, може стати підставою для застосування санкції.

11. Категорії «обмежень майнових прав фізичних осіб» та «речові права на нерухоме майно» не слід ототожнювати. Різниця полягає в тому, що обмеження права власності породжують для власника необхідність в утриманні від певних дій, які можуть порушити права іншої особи, що випливають із сервітуту. На відміну від цього, права на чужі речі надають іншій особі – сервітуарію певні повноваження щодо чужого майна.

12. Обмеження майнових прав фізичних осіб мають базуватися на таких основних ідеях, як: пропорційність; обґрунтованість; правомірність та визначення їх законом; соціальна спрямованість. Застосування цих основоположних ідей при правовому регулюванні сприяє охороні прав фізичних осіб, здатне забезпечити їх належне здійснення з дотриманням прав усіх суб'єктів цивільного права.

13. Перспективною та практично значущою для виявлення особливостей окремих обмежень майнових прав фізичних осіб відповідно до системи цивільного права України є їхня класифікація стосовно основних цивільно-правих інститутів, що регулюють майнові права (права власності, договірне право, позадоговірних зобов'язань, спадкового права). Класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб за часом дії, за ступенем індивідуальної визначеності, за ступенем сформульованості тощо дозволяє виявити деякі з них (наприклад, обмеження, що встановлюються за режиму надзвичайного стану), визначити певні риси таких обмежень.

14. Нині залишається проблемою системне закріплення обмежень майнових прав фізичних осіб у цивільному законодавстві України з

урахуванням передумов та пріоритетів, заради додержання яких такі обмеження встановлюються.

Закріплення обмежень майнових прав фізичних осіб у цивільному законодавстві необхідно здійснити як на рівні загальних норм, так і щодо окремих інститутів цивільного права. По-перше, мають бути сформульовані та законодавчо закріплені загальні норми про обмеження майнових прав фізичних осіб, що спираються на засади цивільного законодавства і принципи цивільного права та враховують узгоджені з ними передумови та пріоритети, заради додержання яких такі обмеження встановлюються. По-друге, стосовно інститутів цивільного права мають бути встановлені спеціальні норми щодо окремих обмежень майнових прав фізичних осіб. В окремих законах, наприклад у Законах України «Про іпотеку», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», «Про правовий режим надзвичайного стану» та інших, мають бути чітко встановлені окремі обмеження майнових прав фізичних осіб з урахуванням особливостей певної групи цивільних правовідносин. Ці обмеження не повинні суперечити одне одному, мають належним чином врегульовувати всі майнові цивільні правовідносини.

15. Для підвищення ефективності дії обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання слід впровадити такі заходи:

а) посилити якість законотворчості, згідно з чим закон має чітко встановлювати коло прав та обов'язків суб'єктів, щодо яких встановлюються обмеження, особливості здійснення прав, які обмежені, визначати зміст цих обмежень;

б) досягти невідворотності дії закону щодо обмежень через акти застосування права. Це завдання має втілюватися в життя завдяки актам застосування права, які повинні спиратися на закон з урахуванням існуючих обмежень, що є важливим як при захисті порушених прав осіб у судах, так і щодо сприяння впровадженню обмежень правозастосовними органами;

в) застосовувати різні форми правового регулювання – від встановлення правил та лімітів у дозвільній нормі до визначення суто заборонювальних заходів залежно від мети встановлення обмежень;

г) встановити санкції за неправомірне обмеження майнових прав фізичних осіб. Слід доповнити ст. 6 ЦК України частиною 7: «Шкода, спричинена особі через встановлення обмежень, не передбачених законом, компенсується їй у повному обсязі»;

д) враховувати принципи права та основоположні ідеї встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб, тобто закріплення таких обмежень має бути пропорційним з огляду на забезпечення

здійснення цих прав та повинно сприяти охороні прав учасників цивільних відносин, важливих суспільних інтересів.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, підручники, науково-практичні посібники, брошури

1. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): Монографія. – Х.: Юрсвіт, 2008. - 484 с.
2. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (загальні положення): Монографія. – Х.: Юрсвіт, 2007. - 220 с.
3. Житлове законодавство України: стан та шляхи удосконалення: Монографія / За заг. ред. М.К.Галантича. – К.: КВЦ, 2006 (у співавторстві); особистий внесок – у Розділ X §1 «Загальні положення обмеження права на житло» – С. 450–460.
4. Цивільне право України: Підручник. У 2-х ч. Ч. 1. / За заг. ред. Р.Б.Шишки, В.А.Кройтора. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2008 (у співавторстві); особистий внесок – у Главу 18 §11 «Обмеження права власності» – С. 407–411.
5. Мічурін Є.О. Правочини з житлом: Наук. - практ. посібник. Видання третє, перероблене та доповнене. – Х.: Юрсвіт, 2007. - Підрозділ 2.6. «Обмеження щодо правочинів з житлом» - С. 116-120.
6. Мічурін Є.О. Обмеження права на житло. – К.: Академія правових наук України, НДІ Приватного права та підприємництва, 2006. – 48 с.
7. Мічурін Є.О. Еволюція цивілістичних поглядів щодо обмежень майнових прав фізичних осіб на нерухомість. – К.: Академія правових наук України, НДІ Приватного права та підприємництва, 2006. – 44 с.

Статті у наукових фахових виданнях

1. Мічурін Є.О. Обмеження цивільних прав: обґрунтування напрямків наукового пошуку // Право і безпека. – 2006. – Т.5. – №2. – С. 101–104.
2. Мічурін Є.О. Обмеження прав осіб щодо володіння, користування, розпорядження майном // Право України. – 2006. – №12. – С. 103-108.
3. Мічурін Є.О. Проблематика обмежень майнових прав фізичних осіб в аспекті адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу // Вісник національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 34. – С. 244-251.
4. Мічурін Є.О. Передумови виникнення обмежень майнових прав фізичних осіб // Право і безпека. – 2006. – Т.5. – №4. – С. 118–121.

5. Обмеження майнових прав фізичних осіб з приводу житла: вихідні положення // Право і безпека. – 2006. – Т.5. – №5. – С. 121–124.

6. Мічурін Є.О. До природи обмежень майнових прав фізичних осіб // Форум права. – 2006. – №3. – С.81–86. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06meopfo.pdf>

7. Обмеження майнових прав фізичних осіб у Давньому Римі // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №2. – С. 29–32.

8. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (ретроспективний аналіз цивільного права дореволюційного періоду) // Вісник харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – Вип. 36. – С. 335-343.

9. Мічурін Є.О. Підходи до обмежень майнових прав осіб у радянський період: теоретико-правовий аналіз // Право України. – 2007. – №2. – С. 141–146.

10. Мічурін Є.О. Обмежені речові права та обмеження права власності // Південноукраїнський правничий часопис (Вісник Одеського інституту внутрішніх справ). – 2007. – №1. – С.99–102.

11. Мічурін Є.О. Розвиток ідеї обґрунтованості обмежень майнових прав фізичних осіб // Юридична Україна. – 2007. – №5. – С. 62–65.

12. Мічурін Є.О. Підходи до формування поняття обмежень майнових прав фізичних осіб // Форум права. – 2007. – №2. – С.151–157. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07meomfo.pdf>

13. Мічурін Є.О. Особливості окремих обмежень майнових прав фізичних осіб щодо житла // Вісник харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – Вип. 37. – С. 274–280.

14. Мічурін Є.О. Співвідношення обмежень майнових та особистих немайнових прав // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №10. – С. 63–67.

15. Мічурін Є.О. Місце обмежень майнових прав фізичних осіб в системі цивільного права України // Право України. – 2007. – №10. – С. 114-117.

16. Мічурін Є.О. Система ідей встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб // Форум права. – 2007. – №3. – С.151–157. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07meomfo.pdf>

17. Мічурін Є.О. Встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб у цивільному законодавстві // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових праць. – 2007. – № 2. – С. 252–260.

18. Мічурін Є.О. Формування обмежень житлових прав фізичних осіб у сучасних умовах // Збірник наукових праць Харківського

національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. – Серія «Право». – 2007. – Вип. 8.– С. 53–59.

19. Мічурін Є.О. Чинники, що впливають на встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб у сучасному цивільному законодавстві // Право України. – 2007. – № 12. – С. 116–120.

20. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання цивільних відносин // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – №7. – С. 57–61.

21. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб у спадковому праві // Вісник харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 41. – С. 289–295.

22. Мічурін Є.О. Класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб // Право України. – 2008. – №4. – С. 124–130.

23. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб та їх охорона // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – №8. – С. 3–5.

24. Мічурін Є.О. Детермінізм обмежень майнових прав фізичних осіб у правовій державі // Вісник харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 42. – С. 227-232.

Статті в інших виданнях

1. Мичурин Е.А. Ограничения права распоряжения имуществом в наследственном праве / В кн. «Цивилистические записки: Вып. 8: Актуальные проблемы наследственного и международного права». / Под науч. ред. проф. В.А. Рыбакова, А.Я.Гришко. – М: Издательская группа «Юрист», 2006. – С. 214–217.

2. Мичурин Е.А. Особенности залога имущественных прав и его ограничения // Нотариат для Вас. – 2006. – №11. – С. 17-20.

3. Мічурін Є.О. Укладення правочинів з житлом (садибою) та відповідні обмеження // Нотариат для Вас. – 2007. – №4. – С. 58-60.

4. Мичурин Е.А. Проблемные вопросы государственной регистрации вещных прав на недвижимое имущество и их ограничений// Нотариат для Вас. – 2007. – №6. – С. 38–40

5. Мічурін Є.О. Обмеження щодо укладення правочинів з житлом за участі осіб, які не досягли повноліття: аспекти нотаріальної процедури // Нотариат для Вас. – 2007. – №7–8. – С. 9–14.

6. Мічурін Є.О. Нерухомість з особливим правовим режимом: правове регулювання, обмеження, особливості здійснення права власності та відчуження // Нотариат для Вас. – 2008. – №3. – С. 46-51.

7. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб щодо права власності в законодавстві України // Нотариат для Вас. – 2008. – №6. – С. 25–38.

8. Мичурин Е.А. Доктринальные подходы и регулирование украинским законодательством некоторых ограничений имущественных прав // *Цивилист.* – 2008. – № 1. – С. 102–107.

9. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав осіб у договірному праві // *Нотаріат для Вас.* – 2008. – №9. – С. 36-52.

Тези наукових доповідей і повідомлень

1. Мічурін Є.О. Деякі риси щодо природи обмежень цивільних прав // *Актуальні проблеми цивільного права та процесу: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Олександра Анатолійовича Пушкіна, Харків, 21 трав. 2005.* – Харків: НУВС. – 2005. – С. 166-168.

2. Мичурин Е.А. Ограничения при заключении договора социального найма жилья // *Актуальные проблемы частноправового регулирования: Материалы международной V научной конференции молодых ученых, Самара, 22–23 апр. 2005.* – Самара: Самарский государственный университет. – 2005. – С. 332-335.

3. Мичурин Е.А. Ограничения в гражданском праве: общие подходы к формированию // *Актуальные проблемы правоприменительной деятельности: теория и практика: Материалы ежегодной научно-практической конференции, 27–28 окт. 2005.* – Ульяновск: Ульяновский государственный университет, 2005. – С. 250–254.

4. Мічурін Є.О. До питання про визначення обмежень майнових прав фізичних осіб, що встановлені та не встановлені державою // *Актуальні проблеми цивільного права та процесу: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Олександра Анатолійовича Пушкіна, 27 трав. 2006.* – Харків, ХНУВС, 2006. – С. 97–100.

5. Мичурин Е.А. Ограничения в договорном праве // *Частноправовые проблемы взаимодействия материального и процессуального права. Материалы международной научно-практической конференции, 15–16 сент. 2006.* – Ульяновск: Ульяновский государственный университет, 2006. – С. 177–179.

6. Мічурін Є.О. Обмеження прав осіб у договорах щодо користування житлом // *Правові проблеми реалізації житлових прав громадян: Зб. наук. праць (за матеріалами круглого столу, 15 черв. 2006).* – К.: НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2006. – С. 36-40.

7. Мічурін Є.О. Підходи щодо обмежень житлових прав фізичних осіб в умовах реформування житлового законодавства // *Реформування житлового законодавства: проблеми та перспективи. Зб. наук. праць (за*

матеріалами круглого столу), 16 груд. 2006 / Редкол.: М.К.Галянтич, О.Д.Крупчан, Є.О.Мічурін та ін. – Х.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, ХНУВС, 2006. – С. 45-48.

8. Мічурін Є.О. Нагальна потреба розробки цивілістичної доктрини обмежень майнових прав фізичних осіб // Регулирование личных неимущественных и имущественных отношений граждан в Гражданском кодексе Украины: Материалы круглого стола (6 фев. 2007). / Отв. ред. Е.В.Зверева. – Донецк: ДонУЭП, 2007. – С.27–30.

9. Мічурін Є.О. Виключність та обґрунтованість обмежень майнових прав фізичних осіб як провідні ідеї їх встановлення // Проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О.А. Пушкіна): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (26 трав. 2007). / За ред. В.А. Кройтора, Р.Б. Шишки, Є.О. Мічуріна. – Харків: ХНУВС, 2007. – С. 48–49.

10. Мичурин Е.А. Установление ограничений имущественных прав физических лиц в общественных интересах//Актуальные проблемы частноправового регулирования: Материалы международной VII научной конференции молодых ученых (г. Самара, 27-28 апр. 2007). / Отв. ред. Ю.С.Поваров, Н.П.Кабытов. – Самара: Универс-групп, 2007. – С. 72–73.

11. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб і позитивні обов'язки // Проблеми здійснення охорони прав учасників цивільних правовідносин: Зб. доповідей та тез повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції, м. Макіївка, 21–22 верес. 2007. / Ред. кол. Р.Б.Шишка, Р.В.Мавліханова. – Макіївка-Харків: Макіївський економіко-гуманітарний інститут, ХНУВС, НДІ Приватного права і підприємництва АПрН України, 2007. – С. 73-74.

12. Мічурін Є.О. Обмеження довільного втручання державної влади у майнові права фізичних осіб // Організаційні і правові аспекти реформування державної влади на сучасному етапі в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (29 берез. 2007). / За заг. ред. О.П.Литвина. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління, 2007. – С. 174–176.

13. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав учасників господарських товариств // Проблеми цивільного права і процесу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвяченій пам'яті проф. О.А.Пушкіна (Харків, 23 трав. 2009 р.). – Х.: ХНУВС, 2009. - С. 76-78.

Наведені публікації у повному обсязі відображають основні результати дисертації.

Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2009.

У дисертації комплексно досліджено проблеми обмежень майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект). Висвітлено підґрунтя щодо існування обмежень майнових прав фізичних осіб у сучасному цивільному праві та основні доктринальні підходи. Розглянуто розвиток обмежень майнових прав фізичних осіб з часів Стародавнього Риму і до сьогодні, включаючи дореволюційний (до 1917 р.) період, а також радянські часи. Доведено необхідність правомірного та обґрунтованого встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб у сучасний період.

Виявлено передумови та пріоритети встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб, сформульовано принципи, на яких вони мають ґрунтуватися, дано поняття, розроблено їхню класифікацію. Розглянуто окремі види обмежень майнових прав фізичних осіб, виявлено їхню специфіку. Приділено увагу проблемам їх ефективності.

Сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: обмеження майнових прав фізичних осіб, обмеження, обмеження у договірному праві, обмеження у спадковому праві, обмеження щодо позадоговірних зобов'язань.

Мичурин Е.А. Ограничения имущественных прав физических лиц (гражданско-правовой аспект). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2009.

В диссертации комплексно исследованы проблемы ограничений имущественных прав физических лиц (гражданско-правовой аспект). Уделяется внимание общетеоретическим проблемам таких ограничений: выявлению их правовой природы, формированию категориального аппарата. Выявлено соотношение ограничений и пределов осуществления субъективных гражданских прав, обязанностей, санкций, обременений.

Рассматривается развитие ограничений имущественных прав физических лиц, начиная с Древнего Рима и до сегодняшнего дня, в том числе в дореволюционный (до 1917 г.) период, а также в советское время.

Выявлены ограничения имущественных прав физических лиц, дошедшие до наших дней, их предпосылки.

Доказана необходимость правомерного и обоснованного установления ограничений имущественных прав физических лиц в современный период.

Предпосылками возникновения ограничений имущественных прав физических лиц названы общественная необходимость и права иных лиц. Выделены факторы, влияющие на установление ограничений имущественных прав физических лиц.

Ограничения имущественных прав физических лиц рассматриваются как элемент системы правового регулирования. Обосновывается необходимость установления таких ограничений на высшем, законодательном уровне.

Сформулированы принципы, на которых основываются ограничения имущественных прав физических лиц, проведена их классификация. Рассмотрена специфика отдельных ограничений имущественных прав физических лиц.

Уделено внимание проблемам эффективности ограничений имущественных прав физических лиц. Обращено внимание на необходимость системного закрепления ограничений имущественных прав физических лиц в нормах гражданского законодательства. Выделяется проблема «конфликта ограничений», предлагаются пути его разрешения.

Ключевые слова: ограничения имущественных прав физических лиц, ограничения, ограничения права собственности, ограничения в договорном праве, ограничения в наследственном праве, ограничения относительно недоговорных обязательств.

Michurin E.O. Restriction property rights of physical persons (the civil law aspect). – Manuscript.

Dissertation for acquisition of the academic degree of the Doctor of Legal Sciences in the specialization 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – The Kyiv National Taras Shevchenko University. – Kyiv, 2009.

In the dissertation the problems of restrictions of property rights of physical persons (civil-law aspect) are in a complex investigated. Bases of existence of restrictions of property rights of physical persons in modern civil law and the basic doctrinal approaches are covered. Development of restrictions of property rights of physical persons from times of Old Rome, in pre-revolutionary (till 1917) the period, and also in Soviet times is considered. Necessity of the lawful and proved establishment of restrictions of property rights of physical persons for the modern period is proved.

Preconditions and factors of an establishment of restrictions of property rights of physical persons are revealed, principles on which they should be based are formulated, is given concepts, classification is executed. Separate kinds of restrictions of property rights of physical persons are considered, their specificity is revealed. The attention is given to problems of their efficiency.

Practical recommendations for improvement of the current legislation of Ukraine are formulated.

Key words: restriction of property rights of physical persons, restrictions, restriction of the property right, restriction in the conventional law, restriction in the law of succession, restriction extra-contractual obligations.